

Áldott húsvét ünnepe

Így nevezte a keresztények legnagyobb ünnepét Illyés István csíki székely születésű, esztergomi főegyházmegyes pap, egyházi író, választott püspök 1691-ből ránk maradt prédikációjában: „Amely lélek valóban szereti az Üdvözítő Jézust, s minden reménségét benne helyezteti, nem tart nagyobb és gyönyörűseges napot annál, mely a Krisztus feltámadását hirdeti, azaz az áldott húsvét ünnepe, melyben a Krisztus feltámadását nemcsak a templomban hirdetik, hanem az utcákon is éneklük, a szívekben forgatják a hívek, mert a Krisztus feltámadásával nemcsak magának él, hanem az ő híveinek is, hogy azokat oltalmazza, igazgassa és végeztetre az örök boldogságnak dicsőséges koronájával feltisztelje.” (Szigethy 2013, 64.) A húsvét *mozgó ünnep*, minden esztendőben más időpontra esik: a tavaszi napéjegyenlőséget, március 21-ét követő holdtölte utáni vasárnapon tartjuk, legkorábban március 22-én, legkésőbb április 25-én. Húsvétkor ér véget a nagyünnepet előkészítő negyvennapos nagyböjt, a húsételektől való tartózkodás. Innen származik az ünnep magyar elnevezése, amely a farsangot lezáró húshagyókedd ellenpontját jelöli. Húsvéthoz számos népszokás kapcsolódik, egy részük egyházi eredetű, elterjedésük időben és térben messze követhető.

A bűvös tojás

A húsvéti népszokásokban számos olyan elem is fellelhető, amely a kereszténységénél jóval régebbi eredetű. Ilyen húsvéti jelkép a tojás, aminek az őskor óta mágikus erőt tulajdonítanak. Finn nyelvrokonaink népi eposza, a *Kalevala* a világ keletkezését tojásból eredezteti:

*Tojáshéj alsó feléből idelent az anyaföld lett,
tojáshéj felső feléből magos mennybolt lett odafent,*

*sárgájából a tojásnak sziporkázó nap született,
fehérjéből a tojásnak halavány hold keletkezett,
tojás tarka foltjaiból csupa csillag lett az égen,
tojás fekete foltjából felleg lett a levegőben.*

(Rác István fordítása)

A keresztény szimbolikában a tojás a feltámadó Krisztust jelképezi, de már korábban is hittek bűvös erejében: a magyar honfoglalás előtti avar sírokban tojást, sőt díszített tojáshéjat is találtak.

A húsvéti tojás leggyakrabban piros: a piros színnek mágikus erőt tulajdonítottak ősidők óta, a vér, az élet, a tűz, a nap, sőt a szerelem színe. Bajelhárító, az ártó erőket távol tartó színnek tartották. A húsvéti piros tojás színe a Megváltó Krisztusnak az emberiségért kiontott véreire is emlékeztet. Egészségvarázsoló erejében hittek: húsvétkor a mosdóvízbe piros tojást tettek, arról mosakodtak, hogy egész évben egészségesek legyenek. Talán ez okból Székesfehérvár-Felsővárosban egy szentelt piros tojást pohárban a tisztaszoba szekrényének tetejére tettek. Ott maradt a jövő évi húsvétig. Jótékony hatású szentelménynek tekintették (Bálint 1973, 307).

Korábban növényi részek főzetével, forrázásával festették a húsvéti tojást. Székesfehérvár-Felsővárosban vöröshagyma héjának főzetével festették pirosra és sárgára. Szalonnabőrrel kenték be, így szép fényes lett. Sárga színt nyertek a vadalmafa héjából, zöldet a bürökből, kéket a lencse levéből. Viaszolással és karcolással is díszítettek. Előbbinél a mintákat viasszal rajzolták a főtt tojásra, ezt a festék nem fogja be, végül a viaszt letörölték, lekapták. Karcoláskor a megfestett tojásra karcolták a mintát. Szép formájú egreslevelet is ragaszthattak a tojásra, amivel a levél erezte adta a festékben a tojás mintázatát.

A húsvéti tojás díszítésének legtöbb ügyességet kívánó módja a patkolt tojás készítése. Ezt az ügyességi játék számba menő munkát elsősorban a kovácslegények ismerték. A törekeny tojáshéj szabályos megpatkolásával azt bizonyították, hogy a kovácsműhelyben végzett nehéz testi munka ellenére is megmaradt kézügyességük, kezük még erre az aprólékos, virtuóz munkára is alkalmas. Közülük leghíresebb volt az 1912-ben született Sallay László sárosi kovácsmester, akinek munkája adta az ötletet a Magyar Televízió 1976–77-ben megrendezett *Tojáspatkoló* című hétfordulós népművészeti vetélkedőjéhez. Minket, a vetélkedőn szereplő székesfehérvári csapat tagjait megtanított a tojáspatkolásra. Ekkor említette, hogy 1939-ben részt vett a Magyar Királyi Honvédség kárpátaljai bevonulásában. Egy kárpátukrán családnak szállásolták be, ahol a háziasszonytól kért egy tojást, amit rövidesen megpatkolva adott neki vissza. A babonás asszony felkapta a seprűt, és körbekerítette vele a házat: mágikus körrel védte a boszorkánynak tartott magyar katonakovácstól. Sallay László 1984-ben ajándékozott a székesfehérvári Szent István Király Múzeum néprajzi gyűjteményének patkolt tojásokat. Életében több mint 300 tojást patkolt meg. Egészen idős korában is egy lúdtojásra 113 patkót tett, amihez a tojáshéjra 1356 lyukat

fúrt, és 678 lágy, könnyen hajlítható ónból készült szeget használt fel. Székesfehérváron ma is él és dolgozik Koszpek József tojáspatkoló kovács, aki 1995-ben bekerült a Guinness rekordok könyvébe: egy óriási strucctojásra 1119 apró patkót „vert”. Keze nyomán egy kacsatojásán 146, egy papagáj kicsiny tojásán 34, egy galambén 89 patkó fért el. Vas megyében jó tojáspatkoló kovácsok éltek Pósfán, Csákánydoroszlón, Hosszúperesztegen és Kemenespálán (Lórántfy 2004, 20).

A tojás számos húsvéti népszokás szereplője: az ételszentelés, a komatálküldés, locsolás, korbácsolás és a tojásjátékok során találkozunk vele.

Komatálat hoztam...

Húsvétvasárnap Székesfehérvár-Felsővárosban a reggeli misére az asszonyok fehér szakajtóban kistányéron sonkát, főtt tojást, üres kalácsot, sót, piros paprikát vittek a Szent Sebestyén-templomba, ahol a pap megszentelte. Húsvéti reggelinél minden családtag első falatja a szentelt ételből volt. Morzsáját a tűzbe dobták. Fehérvárurgói adatközlőnk emlékezete így őrizte meg az ételszentelést: „Eső innep regge’ aki akart szentőttenyi, vitte a templomba hét órára. Kosárba, egy szakajtóruhába. Egy darab sunkát má’ előtte megfőztünk, aszt tettük bele, meg annyi szem tojást, ahányan vótunk. De azt mondta az anyósom, nem ez az igazi, csak fél tojás járna mindenkinek. Ekészítettük a tojást megpucóva, asztán a vizeskalácsot, meg egy kis söt papirba... Az oltárná a pap megszentöte. Addig nem ettünk, míg nem hozták meg a szentöttet a templombú. A szakajtót, amibe be vót csomagúva, leterítettük az asztalra, még a morzsát se vót szabad a földre leejtenyi, csak azon a szakajtóruhán ettünk. Azt meg az anyósom öszszefogta, asztán a tűzbe öntötte, hogy arra nem szabad rátaposnyi.” A Móri-völgy községeiben a szentelt tojás bűvös erejében hittek. Fehérvárurgón azért járt fél tojás, hogy az azt elfogyasztó családtag, ha életében eltévedt, eszébe jusson, kivel felezte meg a szentelt tojást. Így megtalálta a helyes utat. Magyaralmáson és Csókakőn ugyanezért felezték meg a tojást. Csókakőn a morzsával együtt a tojánhéjat is eltüzelték, hiszen szentelt volt (Gelencsér-Lukács 1991, 332).

Az *Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen* című jeles műben a magyar népszokásokról Baksay Sándor református püspök írt: „Húsvét másodnapján cserélik ki a különben kevés vidéken szokásos mátka-tálat is, melyet a jó ismerősök vagy ismerkedni akarók süteménnyel és palaczk borral megrakva, küldenek valahova, a hol a kiszedett tárgyakat kicserélik, s ez által a küldővel össze-mátkásodnak.” (Baksay 1891, 126.)

A komatálküldés elsősorban lányok, ritkábban legények vagy lányok és legények barátságkötésének ajándékcserevel történő kinyilvánítása. Az így kötött barátság felnőtt korokban keresztomaság vagy házasság alapjául szolgálhattott. A komatálba tett húsvéti szentelt ételek küldéséről a 16. század első negyedében keletkezett *Sándor-kódex* lapjain ezt olvashatjuk: „az kókonnyához, avagy az húsvéti kenyérhöz sajt, tej, tikmony, tiszta tészta, környül tésztából koszorú

módra kell csinálni, meg kell sütni, meg kell szentelni, egymásnak kell benne küldözni...” (Korompay 1987, 29). A kókonnya, másként kókonya Szegeden és a Székelyföldön ma is használt szó: a húsvéti szentelt ételleket, elsősorban a tojást jelenti (B. Lőrinczy 1992, III, 431, Bálint 1957, I, 795). Virág Benedek 1804. július 30-án Kazinczy Ferenchez írt levelében a lejegyzésre javasolt népszokások sorában említette a mátkatálat (Kazinczy 1892, III. 208). Általában a húsvétot követő fehérvasárnapon, több helyen húsvéthétfőn, esetleg pünkösdkor vagy május elsején küldték a komatálat. A szokást eddig Dél-Dunántúlról, főként Tolna, Somogy, Zala megyéből, a mátraalji palócoktól és a moldvai magyaroktól ismertük (Bálint 1973, 317–321, Lévainé Gábor 1963, 230–260).

Fehérvasárnap Nagyatádon (Somogy m.) a lányok szép fehér tányérra tettek egy üveg bort, köré egy-két hímes tojást és perezet. A fehér kendővel letakart komatálat a leány ünneplőbe öltözve vitte annak a leánynak, akivel komálni akart. A következő mondóka kíséretében nyújtotta át:

*Komatálat hoztam,
Föl is aranyoztam,
Koma küldi komának,
Koma váltsa magának.
Ha nem váltja magának,
Küldje vissza komának.*

Az a leány, akinek a mondóka szól, ugyanilyen komatállal kedveskedett barátnőjének. Az ajándékváltáskor összecsókolóztak, és ezután komámasszonynak szólították egymást. A komatálküldéssel megpecsételt barátság a sírig tartó (Kertész 1900, 422, Róheim 1925, 256–257).

Illyés Gyula *Puszták népe* című könyvében a Mezőföld déli részéről, Felső-Rácegrespusztáról írta le a komatálküldés egyik formáját: „Komatállal kis testvérnéném engem majdnem minden héten, majdnem minden kalács- vagy lángossütéskor elküldött valamelyik barátnőjéhez. Az örök barátság fogadásának ez a módja már csak a lányok között divatozott, de a szokás neve s a vers, melyet a tányéért fedő kendő föllibbentése előtt el kellett hadarnom, azt bizonyítja, hogy valaha férfiak, vagy családtagok közt járta.” (Illyés 1936, 142.)

A húsvéti komatálküldés Fejér megyei előfordulását Prepeliczay Elődné Korponay Aranka a *Székesfehérvár és Vidéke* című lap 1913. évi húsvéti számában így mutatta be: „A régi Bogárd-Tinódon szokásos volt a komatál. Húsvét első ünnepén a leányok rózsás tálakra piros tojást, sonkát, friss kalácsot szelnek. Cukros perecekkal, mézescsókokkal, habcukor babákkal és zászlós báránnyakkal rakják körül. Közepére hosszú nyakú üveget, tele vörösborral, állítanak, mit orgonavirággal és kék liliummal zárnak le. Az egészet szélesen hímzett patyolat kendőbe fogják, és nemzeti színű szalaggal kötik át. Mise után, mikor kijönnek a templomból, leány barátnőjüknek vagy legény ismerősüknek küldik el, hogy ‘komámasszonynak’ vagy ‘komámuramnak’ szólíthassák egymást.

Mentől többet cserél az illető a komatáלבól, annál szívesebben veszi a komaságot. A komatálvívő így köszönti az illetőt:

*Tisztességes, böcsületes komatálat hoztam.
Koma küldi komának, koma váltsa komának.
Ha nem váltja koma, komától komának,
Visszaviszem komától komának.
Szív küldi szívtől, szívnek szívesen.
Szív váltsa szívtől, szívnek szívesen.
Ha nem váltja szív szívtől, szívnek szívesen,
Visszaviszem szívtől, szívnek szívesen.*

Vagy:

*Komatálat hoztam,
Meg is aranyoztam,
Koma küldte komának.
Ha nem váltja magának,
Visszaviszem tisztességes komának.
Szív küldte szívnek,
Szív szerelemnek.
Ha nem váltja szívnek,
Visszaviszem tisztességes szív szerelemnek.*

Amelyik úri családot a nép meg akarja tisztelni, oda küld komatálat. Ezt ugyanaz nap több családhoz elviszik. Mindenhol cserélnek ki a süteményekből, az úri házaknál keveset vesznek ki, és sokat tesznek be. Így aztán egy ilyen komatálla sok süteményt, bort visznek haza, pedig kevéssel indultak körútjukra. Ha nem cserélnek a tálból, az halálos sértést jelent.” (Korponay 1913, 1–2.) A *Székesfehérvár és Vidéke* 1913. április 12-ei számában a sárbogárdi születésű Mészöly Győző alsúti református lelkész szól hozzá Korponay Aranka cikkéhez, aki a komatáلكüldés szokását saját, gyermekkori emlékei alapján elevenítette fel. Mészöly Győző szerint a komatálvívő verse így hangzott:

*Tisztességes, becsületes komatálat hoztam.
Koma küldi komának, koma váltsa magának.
Ha nem váltja koma, komától komának,
Visszaviszem komától komának.*

*Szív küldi szívtől szívnek szívesen,
Szív váltsa szívtől szívnek szívesen.
Ha nem váltja szív, szívtől szívnek szívesen,
Visszaviszem szívtől szívnek szívesen.*

(Mészöly 1913, 6.)

E korai közlések nyomán a komatálküldéssel kapcsolatban Sárbogárdon igyekeztünk adatokat gyűjteni. A szokásra az 1890–1914 között született adatközlők még jól emlékeztek. 1979-ben a 83 éves tinódi Torda Józsefné elmondta, hogy Sárbogárdon a komatálra süteményt, kalácsot, cukrot csokoládét, egy üveg bort tettek, fehér kendőbe kötötték. Húsvéthétfőn három lány vitte a kiválasztott lánynak. Átadáskor ezt a verset mondták:

*Komatálat hoztam,
Meg is aranyoztam,
Koma küldi komának,
Koma váltsa magának.
Ha nem váltja magának,
Visszaviszem tisztességes komának.*

Aki a komatálat kapta az másikat küldött helyette. 1987-ben a 81 éves Boros Lajos is arra emlékezett, hogy a komatálat húsvéthétfőn vitték egymásnak a lányok. A versnek már csak három sorát tudta fölidézni:

*Komatálat hoztam,
Meg is aranyoztam,
Koma viszi komának...*

Balogh Balázs 1987-ben Sárbogárdon a *Magyar Néprajzi Atlasz* kérdőívének gyűjtése során a kapott válaszok alapján a komatálküldés szokását így írta le: „A komatálvívés olyan szokás volt, amely a serdülő lányok tartós barátságát pecsételte meg. Az egyik barátsághöz húsvéthétfőn süteményt, bort és egyéb finomságokat visz saját maga ahhoz a lányhoz, akivel barátságot szeretne kötni. A barátsághöz komaasszonynak szólítják egymást a lányok. Az ajándékvívő verset is mondott az ajándék átadásakor, de erre már egy adatközlő sem emlékezett. Csak arra emlékeznek, hogy a vers így kezdődött: Komatálat hoztam, meg is aranyoztam... Az ajándék vívőjét a megajándékozott házban megkínálják borral és süteménnyel.” (Balogh 1987)

Sárbogárdtól délre, Vajtán is szokásban volt a húsvéthétfői komatálküldés (Abkarovics–Dénes 1975). Egy üveg bort és négy piros tojást tettek a komatálra, kendővel takarták be. Vajtán is főként fiatal lányok küldték egymásnak a komatálat a következő vers kíséretében:

*Komatálat hoztam,
Meg is aranyoztam,
Szív küldte szívnek,
Koma küldte komának.*

A komatálat kapó leány kivett egy tojást, és kettőt tett a helyébe, vagy kicserélte az egész tál tartalmát. Ha leány küldött komatálat egy legénynek, s a legény

a tál tartalmát kicserélve visszaküldte a leánynak, ezt szerelmi vallomásnak tekintették.

Tácon 1959-ben Diószegi Vilmos néprajzkutató gyűjtött a *Magyar Néprajzi Atlasz* kérdőívével. A gyűjtés során kiderült, hogy Tácon csak a katolikus legények gyakorolták a komatálküldést, a reformátusok nem. Húsvétvasárnap küldték egymásnak a piros tojást, kalácsot, sonkát tartalmazó tálal. „Mindegyiknek küldöttje volt, akivel elég jóban volt, azt választotta.” A küldött ezzel a verssel adta át a komatálal:

*Szív küldte szívnek,
Szív szerelemnek.
Koma küldte komának,
Koma váltsa magának,
Ha nem váltja magának,
Visszaviszem tisztességes komának.*

A komatál vivőjét a megajándékozott házban süteménnyel, kávéval kínálták meg. Komatálküldéssel megpecsételt barátságkötés után a lányok komámaszszonynak szólították egymást. Tácon e barátságkötést komálásnak, húsvéti komaságnak nevezték (Diószegi 1959).

Adj tojást a korbácsért!

Baksay Sándor a húsvétról kiemelte: „A húsvét mértékletesebb. Piros tojásai, szentelt sódarjai mosolyognak a terített asztalon, de a látogató már ritkább, mint karácsonyban. Annál zajosabb a húsvét másodnapja, melyen az ifjúság locsolni jár, s a kutak mellett vödörrel öntik nyakon vagy éppen dézsába mártják a vigyázatlan leányt, aki maga kereste magának a veszedelmet, de nem haragszik érte; sőt másnap aztán visszaadja kamatostul, mert az az ő napja.” (Baksay 1891, 126.)

Baksay Sándor leírása összecseng felsővárosi adatközlőnk, Gyurkovics Ilona visszaemlékezésével: „Húsvét másnapján jöttek a locsolófiúk... Volt, aki vödörrel, ki szódásüveggel, leánykoromban az még újdonság volt. Hiába bújtunk el, volt, hogy négyezer is át kellett öltöznünk aznap. A fiúk ezt kedden kapták vissza, akkor a leányok locsolták a fiúkat.” A fiúk locsolóvers kíséretében öntözik meg a lányokat. Csákváron így köszöntöttek:

*Ennek a ház udvarába
Szép kis bimbót láttam.
Vizet hoztam a tövére,
Szájjon áldás a fejére!
Szabad-e locsónyi?*

(Gelencsér-Lukács 1991, 334.)

A locsolásért festett tojás járt, amit Csákváron a lány, utalva mágikus erejére, közeli ismerősének e szavakkal nyújtotta: „Ezt azért adom, hogy el ne tévedj.”
Tojást követel a legény a háromszéki locsolóversben:

*Ajtó megett állok,
Piros tojást várok,
Ha nem adtok lányok,
Mind a kutba hánylak.*

Jakabffy Péter (1877-1973) küsmödi (Udvarhely m.) református földműves locsolóversei húsvét vallási jellegére utalnak:

*Jézusunk szerezte ezen szép innepet,
A Golgota hegyén, a cédrusfák mellett.
Én mint kertészlegény emlékezem rája,
Felírta a nevét szép piros tojásra.
Legyen ez az innep öröm szíveteknek,
Én mint kis öntöző, kívánom ezeket!*

*

*Elmondom versemet, nem mondom nevemet
Húsvét szép reggelén ezzel tisztellek.
Mert ma feltámadott Krisztus a halálból.
Azért van emléküink a piros tojásról.
Mint cédruserdőben zöldellik a pálma,
Tündököljön szépen a család rózsája.*

Egy korondi (Udvarhely m.) nyugdíjas patikus locsolóversében viszont a nemiség kerül gyújtópontba:

*Magból lesz a kender,
Kenderből a pendely.
Szép asszonynak lába között
Hervad el az ember.
Szabad-e locsolni?*

(Szőcs 1994, 13-15, 46.)

Az autós locsolók verse így hangzik:

*Ferrarival érkeztem,
nyolcvan métert fékeztem.
Jenő vagyok, szép és laza.
Locsoljak vagy húzzak haza?*
(Szigethy 2013, 301.)

Ide kíváncsoznak Illyés Gyula naplójegyzetének sorai 1979 húsvétjáról: „Diákoromban lemosolyogtam a húsvéti sonkafőzést, tojásfestést, locsolást. Le is fitymáltam (egy cecei vita során); babonacsökevények, vallási fossziliák. De ahogy a még hároméves sincs Bálint is boldogan locsolkodni akar, s még boldogabban keresi a kertben a nyuszitójást, ahogy mi a sózott sonkához (egyszer egy évben) cukros kalácsot eszünk: igen, ennek mindnek köze van a lélekhez; de nem vallási, hanem annál is ősbibb közösségi csatornán át.” (Szigethy 2013, 273.) Nagy László valami hasonlót fogalmazott meg *Pirosodik húsvét* című versében:

*Nagyszombat sugároz
a feltámadáshoz,
selyem-zászlók akadoznak
bimbózó faághoz.*

*Alkonyatkor festek
piros tojást, kéket,
borozgatva megköszönünk
égi üdvösséget.*

*Tél veszíti ingét,
pirosodik Húsvét,
hamarosan hazamegyek,
boldog leszek ismét.*

A húsvéti korbácsolás (*sibálás*) Dunántúl egykor szlovák telepítésű falvaiban: Komárom, Pest, Fejér és Veszprém megyében ma is él. Legfontosabb eszköze egy fűzfavesszőből font korbács, a *siba*. Pázmándon húsvéthétfő reggelén a legények csoportosan végigjárják a házakat, a rokonoknál szomszédoknál, jó ismerősöknél, a korban hozzájuk illő lányoknál nem maradhat el a korbácsolás. A csoport betér a lányos házhoz, először a lányt korbácsolják meg. Mögé állnak, és az első legény kezdi a rigmust:

*Sibiribi tojásos
Keléses, bolhásos
Eszteendőre friss légy
Ne olyan lusta, mint most!*

*

*Sibiribi zsíros halak
Adj tojást a korbácsért!
Még azt a darab kalácsot
Azon fekszik egy garas
Még abból is eleget.*

A verset szinte szótagolva, az egyes szavak között kis szünetet tartva mondják, és minden szótagra ütnek egyet a leányra. Megkorbácsolják a lány édesanyját, nagyanyját is. Ha lányt korbácsolnak, akkor a rigmushoz hozzáteszik: „Minél előbb menyasszony légy!” A korbácsolásért ugyanúgy festett tojás és ital jár, mint a locsolásért. Jó egészséget, erőt és frissességet kívánó funkcióját szépen kifejezik a korbácsoló rigmusok (Lukács 1981, 374–382).

Nem törött el!

Bod Péter, magyarigeni református prédikátor, a 18. századi haladó erdélyi művelődés egyik legkiválóbb képviselője a keresztények között előforduló ünnepekről szóló, *Szent Heortokrátés* című, 1757-ben megjelent művében olvashatjuk, hogy húsvétkor „a’ gyermekek sok Tojásokat koldulnak egybe, s azokkal mutatják magokat” (Bod 1757, 76).

A burgenlandi magyarok a húsvéthétfői tojásütést még az 1960-as években is gyakorolták. Szombathelyhez közel, a csajtai majorban a mise után két fiú játszott. Az egyik a tenyerében tartott vagy a földre tett egy piros tojást, amibe a másikkal egy pénzdarabot kellett belevágni. Ha a pénz első dobásra élével beleállt, akkor a dobó elnyerte a tojást (Gaál 1985, 53).

Lórántfy János, a Székesfehérváron működő Vasi Baráti Kör elnöke *Vas megyei népszokások* című munkájában szülőfalujából, Kissomlyóról, az 1930-as évekből írta le a húsvéti tojásjátékokat: „A gyermekek, főleg a kislányok kedvenc játéka volt a tojásgurítás a kisebbeknél, illetve a tojás dobálása, elkapása az ügyesebbeknél. Nálunk a Szentegyház dombon játszottak így a gyermekek, a selymes fű és homokos talaj előnye miatt. Amikor játék közben „baleset” történt, az eddigi játékszert jóízűen elfogyasztották. A fiúk játéka lényegesen különbözött a lányokétól... A tojásvágást, vágatást űzték. A kisebb fiúknál volt a piros tojás, a nagyobbak, szinte már legénykéek a vágók, akik néha a zsebükben megzörgettek a pénz érméket, ezzel is nyomatékot adva tehetőségüknek. Megkezdődhetett az alku, hány kakaslépsérről engedsz vágni, ötről? Nem, neked hatról, mert hosszú kezed van. Jó, legyen hat. Ezután a vágató letette a tojást a talajra, és elkezdett lépegetni a vágó felé, cipőjét egymáshoz érintve, és számolt: egy, kettő, három, négy, öt és hat, majd itt egy vonalat húzott, a tojás irányára merőlegesen. A vonal mögé állt a vágó, terpesztett lábakkal előrehajolva a tojás felé, és az érmével igyekezett a tojást eltalálni. Amennyiben nem találta el a tojást, a pénz a vágatóé lett, ha érintette a tojást, mondták »cseszta«, azzal az érmével még egyszer vágatott. Valahányadik esetre csak eltalálta, beleállt a pénz a tojásba, ekkor övé lett a tojás. A pénz pedig kié? Ha egy-két vágás után eltalálta, akkor a vágatóé lett a pénz, míg többszöri próbálkozás után a pénz a vágót illette a tojással együtt. A tojást jóízűen elfogyasztották.” (Lórántfy 2004, 20–21.)

Gróf Nádasdy Borbála emlékiratának tanúsága szerint a Bakonyánához tartozó Alsóperere pusztán gyakorolta a tojásjátékokat: „Emlékeimben a háború

előtti húsvét úgy él, hogy a réten rohanva minden virágot meg akarok csokolni. Piros tojások a bokrok közé dugva, és „tojásdobálás” a réten. A „tojásdobálás” nálunk abból állt, hogy a kertben eldugott és megtalált tojásokat a gyereksereg kivitte a rétre, és az ég felé hajigálta. Aki úgy kapta el, hogy nem törött össze, az nyerte a legtöbb tojást. Néha mohát kötöttünk a tenyerünkre, hogy puhább legyen, amire esik” (Nádasdy 2008, I, 84).

Somogyszobról 1892-ben Trencsény Lajos küldte be a húsvéti tojásjátékok figyelemre méltó leírását a Magyarországi Néprajzi Társaság *Ethnographia* folyóiratának: „A falu közelében van egy nagy rét, Kerékarasz, mely húsvétkor a délutáni istenitisztelet után csakhamar megélénkül, s kezdetét veszi a játék. A leányok himös tojásaikat magasra felhajigálják, nagyokat tapsolnak hozzá, s ügyesen elkapják. Más helyen a legények lapdázhatnak s ugyancsak járja a kifutós, sintéres, várbaállós vagy sugós, némelyek a leányokkal dévajkodnak, s el-elkapdossák előlük a felhajított tojást. A gyermekek szélteben kókányónak, összeütik tojásaikat, hogy kié erősebb s marad épen. A ravaszabbak fatojással kókányónak s ha a turpisság kitudódik, egy kis birkózással hamar kiegyenlítik a dolgot, s az eltört tojásokat közösen elfogyasztják. Szobban reformátusok és katolikusok feles számmal vannak, s megosztóznak a Kerékarasz két felében; egyik helyről nem mennek át a másikra, hanem megvan mindenki a maga helyén békekességben, s nincs rá eset, hogy egymással bármilyen viszályba elegyednének” (Trencsény 1892, 128).

Fekete István (1900–1970) író somogyi szülőfalujából, Gölléből írta le a húsvéti tojásjátékokat: a kókányolást, a likbavágást és a görgözést. A likbavágásnál a tojástulajdonos markába szorítva a tojást, akkora kör alakú nyílást hagyott csak, amelybe egy krajcárost élével így belevághatott egy másik legény. A görgözést így mutatta be Fekete István: „A játékosok egy-egy tojást tesznek a földre, egy vonalba egymástól jó arasz távolságra, és négy lépésről gördítenek valami nagyobb régi pénzt (kivet az eke néha ilyeneket) a tojások elé. A gördítés alapja egy deszkalap, amelyen a pénz irányt és lendületet kap, s aki eltalál egy tojást, az az övé” (Fekete 1989, 83–84).

Budán a Gellért-hegyen, a Citadella környékén az 1850-es években minden húsvéthétfőn búcsút, népnünpélyt rendeztek, ahol narancs- és tojáshajítást is játszottak (Hunfalvy 1859, 117). Barabás Miklós 1845-ben életkép-litográfiáján örökítette meg az eseményt. A budaiak tojásticcseléséről Hathalmi Gabnay Ferenc adott hírt a régi századfordulón: „A keményre főtt húsvéti színes tojást összeverik, a kié behorpad, azt a nyertesnek (a horpasztónak) tartozik odaadni. Persze nagy csalafintasággal járnak el, hogy a tojás hegye ellenállóbb a többi részeknél, s ezzel igyekeznek a másét oldalba érni.” (Hathalmi Gabnay 1903, 236.)

Kodolányi János *Sülyledő világ* című önéletrajzi művében gyermekkoraának helyszínéről, az ormánsági Vajszlóról említette a húsvéti tojásba dobást: „Ünnepen piros tojást kókányolnak a gyerekek – azaz krajcárt meg hatost ütnek a tojásba, aki bele tudja ütni: nyert.” (Kodolányi 1965, 211.) Ugyancsak Baranyából, a *Völgységi tájszótár* kókányol címszava szerint: „Húsvéti festett tojást tojással

összeüt... A gyermekek húsvéti játéka volt régen a festett tojások összeütögetése. Akinek a tojása „betörött”, az átadta tojását a pajtásának. Voltak olyan furfangos gyerekek, akik titokban fatojást használtak kókányolásra. Egészen addig, amíg a turpisságuk le nem lepleződött” (Pesti-Máté 2018, 276).

Erdélyben is előfordulnak a húsvéti tojásjátékok. Horváth István *Magyarózdli toronyaljja* című írói falurajzában olvashatjuk: „Az öntöződesért piros tojás járt az öntöző gyermeknek, aki a tojás gyűjtése után törekezni kezdett valamelyik társával, vagyis összecsapta a két tojás végét, s akinek a tojása eltörte a másikat, az elnyerte és megette az eltörött tojást” (Horváth 1980, 139).

Ma is él a húsvéthétfői *tojásgurítás* szokása Bakonykútiban, ahol az iskoláskorú fiúk és lányok a falu melletti, játszásra alkalmas területen, a Nagyhegy oldalán gurítják le a piros tojásokat. A verseny annak eldöntéséért folyik, hogy kié bírja tovább, kié törik össze később. Figyelik, megjegyzik egymás eredményeit. Sikeres gurítás után a lejtő aljából kiabálják egymásnak: „Nem törött el!” A sikeres gurítás titka, hogy a tojást a tenyérből a hegyével kell elindítani, az oldala ugyanis hamarabb bereped. Szüleik a régi szokásnak megfelelően fentről figyelik a játékot. Ők említették, hogy korábban 40–50 gyerek is részt vett a Baglyas hegy oldalán folyó versenyzésben. Győztesnek akkor az számított, akinek a piros tojása nem törött el, és a legmesszebbre gurult (Gelencsér 1986, 8). A tojásgurítás szokását a Bakonykútival szomszédos Isztiméren és a mezőföldi Lajoskomáromban is gyakorolják, korábban Lovasberényben és Martonvásáron is élt.

Elevenen él a húsvéti tojásgurítás szokása Komárom megye német nemzetiségi településein. Alsógallán húsvéthétfő délutánján a Kálvária-dombról gurítják le a tojást. Gondosan mérik a gurítások távolságát: 1995-ben a győztes gyermek 42,65 méter távolsáig gurította el épségben a piros tojását. Vértessomlón az utóbbi években idegenforgalmi látványossággá volt a húsvét vasárnapi litániát követő és a húsvét hétfő délutáni tojásgurítás, amelyen 120–130 felnőtt és gyermek is részt vesz. Helye a Tojásgurító vagy Tojás-domb, ahol télen szánkáznak. Agostyánban a falu felett elhelyezkedő szőlőhegy és a pincék szomszédságában a Tojásgurítódomb a húsvéthétfői szokás helyszíne (Kemecei 2000, 36–38).

A Dunántúlról és Erdélyből bemutatott adataink jelzik, hogy a húsvéti tojásjátékok néhány fő típusáról (összeütés, gurítás, feldobás, ércpénzzel való dobálás) beszélhetünk. Közülük az összeütés mindkét területen, a feldobás a Dunántúlon és Erdélyben elterjedt.

A Fejér Megyei Népművészeti Egyesület Székesfehérvár-Palotavárosban a Királypark Királydombján rendez tojásgurító versenyeket. 2012 húsvétjára tojásgurításra invitálták a gyerekeket és szüleiket a *Fejér Megyei Hírlap* április 5-ei számában: „Április 9-én 14 órától a hagyományos húsvéti játékokat elevenítik fel a palotavárosi Királyparkban. [...] A Királydombon a fiúknak tojásgurító verseny lesz, és – egyebek mellett – azt is kipróbálják, sikerül-e pénzzel eltalálniuk a tojást. A lányok komajátékokat tanulhatnak, emellett nekik a feldobott tojásokat kell ügyesen elkapniuk.” Pákozdton is zajlik a tojásgurítás a Bogárhalmon, a helyi művelődési ház kezdeményezésére.

Felmerül a kérdés, hogy a húsvéti tojásjátékok egy részében (gurítás, feldobás) hogyan nyerhette a törékeny tojás a labda szerepét? Tudjuk, hogy a keleti német területeken a 19. század első felében még élt a húsvéti labdázás szokása. Húsvétkor a falu főterén összegyűlt fiatalság a bőrlabdát (*Brautball*) fából készült koronggal (*Schiebel*) ütötte. A 19. században még Észak-Németország és Anglia számos helységében élt a húsvéti labdázás (Reinsberg-Düringsfeld 1898, 149–150). A középkorban a húsvéti öröm kifejezéseként egyházi személyek, püspökök, papok, a templomokban is labdáztak. Elképzelhető, hogy a húsvéti tojásjátékok egy része a középkori húsvéti labdázás maradványa, ahol a bőrlabdát a húsvéti tojás, esetleg a narancs váltotta fel (Brunner, 1925, 220–221, Gugitz 1949, 180). A csehországi németeknél Eger (Cheb) városában a 17. század elején legények, mesterlegények a piactéren, az utcákon, a templomudvaron, sőt a harangházban is, húsvéti mise közben tojásjátékokat űztek. Piros tojások hangos összeütésével (*Dippen der Jugend mit Roten eyern*) zavarták a prédikációt, a misehallgatást. Eger város tanácsa ezért 1615-ben szigorú büntetés kilátásba helyezésével a húsvéti tojásjátékokat betiltotta. A rendelkezés ellen vétőket a városi őrség köteles volt letartóztatni, rájuk további büntetés várt (John 1897, 392).

Szépen írta le a húsvéti tojásjátékokat Clemens Brentano (1778–1842) német író, költő, népdalgyűjtő, a heidelbergi romantika jeles képviselője *Das Märchen von Gockel und Hinkel*/Kakas mester és Tik anyó meséjében (1838). A húsvéti ünnep Castellovóban, a tojásvárban zajlott, ahol aznap igen sok ember verődött össze: „A réten táncoltak, s kockát vetettek tojásért. Mert húsvét volt éppen, s a hímestojásrend nagy ünnepe. Versenyfutás és ugrás is volt, s a győztes jutalma tojás lett. Tojást gurítottak tojások ellen, tojást koccantottak össze tojással, s akié behorpadt, veszített. A hercegi titkos fő húsvéti nyúltojásokat rejtett a magas fűbe, s a mohóházi gyerekek nagy hujahóval keresték. Egyszóval mindenfelé nagy volt az öröm. Közben a városi nép tágas körbe állt. Ezen belül művészi szőnyeget terítettek le. A szőnyegen tíz sorban száz aranyozott páva-tojást rendeztek el. Az udvari muzsikusok és a városi trombitások remek táncnótára gyűjtöttek. A tojástánc nótáját fújták, s ezt a fejedelmi család és a grófi család saját táncával akarta megkezdeni.” Selyem keszkenővel bekötötték egymás szemét. „Az udvarmester sorban a szőnyegre vezette őket. A tojások között kellett válogatott mozdulatokkal ugrálniuk és táncolniuk, de közben egyetlen tojást sem volt szabad összetörniük. A nézők lélegzet-visszafojtva lesték a táncot, és ugyancsak megcsodálták az uraságok egyes mozdulatait” (Brentano 1838/2020).

IRODALOM

Abkarovics József – Dénes Zoltán: *Hétköznapiak és ünnepek Vajtán*. Kézirat. Székesfehérvár, 1975, Szent István Király Múzeum Néprajzi Adattára. Lelt. sz.: IKMNA. 75.11.

Baksay Sándor: *Magyar népszokások. Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen*, II. Budapest, 1891, 73–148.

- Balogh Balázs: *Magyar Néprajzi Atlasz kérdőíves gyűjtés, Sárbogárd*. Székesfehérvár, 1987, Szent István Király Múzeum Néprajzi Adattára. Lelt. sz.: IKMNA. 87.27.
- Bálint Sándor: *Szegedi szótár*, I-II. Budapest, 1957.
- Bálint Sándor: *Karácsony, húsvét, pünkösd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából*. Budapest, 1973.
- B. Lőrinczy Éva (főszerk.): *Új magyar tájszótár*, III. Budapest, 1992.
- Bod Péter: *Szent Heortokrátés. Avagy A' Keresztyének között elő-forduló innepeknek és a' rendes Kalendáriomban fel-jegyezettett szenteknek rövid historiájok*. Oppenheim, 1757.
- Brentano, Clemens Wenzeslaus: *Kakas mester és Tik anyó meséje*. Elhangzott a Magyar Katolikus Rádióban 2020. október 14-én. 1838/2020.
- Brunner, Karl: *Ostdeutsche Volkskunde*. Leipzig, 1925.
- Diószegi Vilmos: *A Magyar Néprajzi Atlasz kérdőíve*. 152. kérdés: *Mátkálás*. Tác-Budapest, 1959, Néprajzi Kutatóintézet Adattára.
- Gaál Károly: *Kire marad a kisködmön? Adatok a burgenlandi uradalmi béreseks elbeszélő kultúrájához*. Szombathely, 1985.
- Gelencsér József: *Húsvéti szokások*. *Fejér Megyei Hírlap*, 1986, XLII, 75 (március 29.), 8.
- Gelencsér József-Lukács László: *Szép napunk támadt*. A népszokások Fejér megyében. Székesfehérvár, 1991.
- Gugitz, Gustav: *Das Jahr und seine Feste im Volksbrauch Österreichs*, I. Wien, 1949.
- Hathalmi Gabnay Ferenc: *Gyermekjátékok*. *Néprajzi Értesítő*, 1903, IV, 233-257.
- Horváth István: *Magyarozdi toronyaljja. Írói falurajz egy erdélyi magyar faluról*. Budapest, 1980.
- Hunfalvy János: *Budapest és környéke*. Pest, 1859.
- Illyés Gyula: *Puszták népe*. Budapest, 1936.
- John, Alois: *Alte Sitten und Bräuche im Egerland*. *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*, VII, 303-306, 392-396. Berlin, 1897.
- Kazinczy Ferenc: *Kazinczy Ferenc levelezése*, III. Budapest, 1892.
- Kemecsi Lajos: *Húsvéti tojásgurítás Komárom megyében*. *Honismeret*, 2000, XXVIII, 2, 36-38.
- Kertész József: *Mátkáló vasárnap*. *Ethnographia*, 1900, XI, 422.
- Kodolányi János: *Süüljedő világ*. Budapest, 1965.
- Korompay Klára: *Sándor-kódex*. Budapest, 1987.
- Korponay Aranka: *Húsvét. Székesfehérvár és Vidéke*, 1913, XLI, 56 (március 22.), 1-2.
- Lévainé Gábor Judit: *Komatál*. *Ethnographia*, 1963, LXXIV, 230-260.
- Lórántfy János: *Vas megyei népszokások*. Székesfehérvár, 2004.
- Lukács László: *Húsvéti korbácsolás*. *Ethnographia*, 1981, XCII, 374-399.
- Lukács László: *A húsvéti komatálküldés emlékei a Mezőföldről*. „Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok...” Tanulmányok a 65 éves Ág Tibor köszöntésére. Szerk. Liszka József. Komárom-Dunaszerdahely, 1993, 131-137.
- Lukács László: *Húsvéti tojásjátékok*. Tárgyak, életformák, népszokások. Tematikus néprajzi tanulmányok. Székesfehérvár, 2013, 389-401.
- Mészöly Győző: *Visszhang Korponay Aranka húsvéti cikkére*. *Székesfehérvár és Vidéke*, 1913, XLI, 69 (április 12.), 6.
- Nádasdy Borbála: *Zagolni szabad?* Budapest, 2008.
- Pesti János-Máté Gábor: *Völgyégi tájszótár*. Vidékünk tájszavai és népi műveltsége. Pécs, 2018.
- Reinsberg-Düringsfed, Otto: *Das festliche Jahr in Sitten, Gebräuchen, Aberglauben und Festen der germanischen Völker*. Leipzig, 1898.
- Róheim Géza: *Magyar néphit és népszokások*. Budapest, 1925.
- Szigethy Gábor (vál., szerk.): *Magyar Húsvét*. Budapest, 213.
- Szöcs Lajos: *Húsvéti locsolkodó szokások és locsolóversek a Firtos vidékén*. Kiskunfélegyháza, 1994.
- Trencsény Lajos: *Szobi húsvéti népmulatság*. *Ethnographia*, 1892, III, 128.